

Paluchowski, Piotr

Miejsca i terminy jarmarków na terenie Prus Królewskich i Książęcych w końcu XVI wieku na podstawie wykazów z gdańskich kalendarzy

Czasy Nowożytne 24, 37-59

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PIOTR PALUCHOWSKI

GDAŃSK

MIEJSCA I TERMINY JARMARKÓW NA TERENIE PRUS
KRÓLEWSKICH I KSIĄŻĘCYCH W KOŃCU XVI WIEKU
NA PODSTAWIE WYKAZÓW Z GDAŃSKICH KALENDARZY

Jarmarki w okresie nowożytnym odgrywały jedną z ważniejszych ról w handlu krajowym i międzynarodowym. Z tej też racji znajdowały się one często w kręgu zainteresowań historyków gospodarki. Jednak dla terenu Prus Królewskich i Książęcych okresu nowożytnego temat sieci i kalendarza jarmarków nie został dotąd w pełni opracowany. Temat ten, na uboczu swojej pracy, zasygnalizował w odniesieniu dla obszaru województwa pomorskiego w XVI i XVII w. Stanisław Gierszewski¹, Józef Maroszek zaś przedstawił wiejskie miejsca targowisk w Koronie dla drugiej połowy XVII i XVIII w.² Prace te stanowią wyjście do dalszych badań. Ważniejsze ustalenia, ale dla późnego średniowiecza, przedstawił Roman Czaja³, a okresem wcześniejszym zajął się Tadeusz Lalik⁴.

¹ S. Gierszewski, *Struktura gospodarcza i funkcje rynkowe mniejszych miast województwa pomorskiego w XVI i XVII w.*, Gdańsk 1966.

² J. Maroszek, *Targowiska wiejskie w Koronie Polskiej w drugiej połowie XVII i XVIII wieku*, Białystok 1990; *idem*, *Targowiska wiejskie na Pomorzu w XVII i XVIII wieku. Przemiany w strukturze rynku wewnętrznego*, „Przegląd Regionalny” 1992, nr 3, s. 26–43.

³ R. Czaja, *Gospodarcze znaczenie jarmarków w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach*, w: *Studia nad dziejami miast i mieszczaństwa w średniowieczu*, t. 2: *Studia ofiarowane Profesorowi Antoniemu Czacharowskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, Toruń 1996, s. 121–132; *idem*, *Jahrmärkte im Ordensland Preußen im Mittelalter*, w: *Das Preußenland als Forschungsaufgabe. Eine europäische Region in ihren geschichtlichen Bezügen. Festschrift für Udo Arnold zum 60. Geburtstag gewidmet von den Mitgliedern der Historischen Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung*, red. B. Jähnig, G. Michels, Lüneburg 2000, s. 319–328, tam też wcześniejsza literatura na temat jarmarków w Prusach.

⁴ T. Lalik, *Regale targowe książąt wschodniopomorskich w XII–XIII wieku*, „Przegląd Historyczny” (dalej: PH), 1965, t. 56, z. 2, s. 171–201.

Z racji znaczenia gospodarczego Gdańska wyników badań nad oddziaływaniem pruskich jarmarków należy poszukiwać w badaniach ogólnopolskich. Rozważania nad krajową siecią jarmarczną, w tym przepływem towarów i szlakami handlowymi, prowadzili Jerzy Topolski⁵, Henryk Samsonowicz⁶, Maria Bogucka⁷, Barbara Grochulska⁸ i Andrzej Wyrobisz⁹. Temat sieci jarmarcznej był również przedmiotem konferencji naukowej¹⁰.

O ile większych prac badawczych na temat jarmarków nie prowadzono dla terenów Prus, o tyle dla większości polskich prowincji historycy ustalili już podstawową sieć jarmarczną. Z prac o charakterze regionalnym należy wymienić tekst Jarosława Kurkowskiego¹¹. Warto również odnotować wybrane prace dotyczące poszczególnych miast¹². Stały się one przedmiotem prac o charakterze etnograficz-

⁵ J. Topolski, *Faktoren der Entstehung eines Internationalen Jahrmarktnetzes in Polen im 16. und 17. Jh.*, „*Studia Historiae Oeconomicae*” 1970, vol. 5, s. 102–116; *idem*, *Gospodarka polska a europejska w XVI–XVIII wieku*, Poznań 1977, s. 167–181.

⁶ H. Samsonowicz, *Przemiany osi drożnych w Polsce późnego średniowiecza*, PH 1973, t. 64, s. 697–716; *idem*, *Niektóre cechy charakterystyczne sieci jarmarcznej w Polsce późnego średniowiecza*, w: *Studia nad dziejami miast i mieszczaństwa w średniowieczu*, red. M. Bogucka, t. 1, Toruń 1996, s. 9–14. Ważniejsza zagraniczna literatura przedmiotu w: *idem*, *Jarmarki w Polsce na tle sytuacji gospodarczej w Europie w XV–XVI wieku*, w: *Europa – Słowiańszczyzna – Polska. Studia ku uczczeniu Profesora Kazimierza Tymienieckiego*, red. I. Bardach, Poznań 1970, s. 523–532.

⁷ M. Bogucka, *Jarmarki w Polsce w XVI–XVIII wieku*, w: *Studia nad dziejami miast*, t. 1, s. 15–24.

⁸ B. Grochulska, *Jarmarki w handlu polskim w drugiej połowie XVIII wieku*, PH 1973, t. 64, z. 4, s. 793–821.

⁹ A. Wyrobisz, *Uwagi o kalendarzu jarmarków w miastach Korony w XVI wieku*, w: *Studia nad dziejami miast*, t. 1, s. 27–32. Autor wspominał o pracach magisterskich dotyczących województwa krakowskiego, lubelskiego i Mazowsza (s. 28, przypisy 1–3) i bazował na ich ustaleniach.

¹⁰ A. Karpiński, E. Opaliński, *Sieć jarmarków w Polsce XIII–XVIII w. Warszawa, 10 V 1994 r.* [sprawozdanie z konferencji], „*Kwartalnik Historyczny*” R. 51, 1994, z. 3, s. 116–118; referaty zostały opublikowane w: *Studia nad dziejami miast*, t. 1.

¹¹ J. Kurkowski, *Sieć jarmarczna województwa lubelskiego w XVI w.*, „*Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*” R. 34, 1986, z. 2, s. 227–247.

¹² J. Wiesiołowski, *Targi, targowiska, jarmarki w późnośredniowiecznej aglomeracji poznańskiej*, „*Kronika Miasta Poznania*” 1996, nr 2, s. 7–24; J. Topolski, *Rola Gniezna w handlu europejskim od XV do XVII wieku*, „*Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza*” 1962, t. 7, z. 2, s. 5–78; ten sam tekst opublikowano w: *idem*, *Gospodarka polska a europejska w XVI–XVIII wieku*, Poznań 1977, s. 182–258; J. Kus, *Jarosław ośrodkiem wielkiego handlu w XVI–XVII w.*, „*Muzeum w Jarosławiu. Zeszyty Muzealne*” 1996, z. 1, s. 51–70; *idem*, *Jarmarki jarosławskie i ich wpływ na rozwój miasta w XVI i XVII wieku*, „*Rocznik Historyczno-Archivalny*” 1995, t. 9, s. 29–43. Autor polemizował z ustaleniami J. Topolskiego, *Rola Gniezna*, s. 64; S. Lewicki, *Targi lwowskie od XIV–XIX wieku*, Lwów 1921. Autor, mimo tytułu pracy, zajął się historią lwowskich jarmarków, ówczesna historiografia bowiem nie знаła rozgraniczenia na jarmarki i targi. Na końcu pracy (s. 49–72) umieścił edycję źródłową

nym¹³, prawniczym¹⁴, z punktu widzenia poszczególnych towarów¹⁵, a nawet placów jarmarcznych¹⁶. W odniesieniu do czasów średniowiecznych wyznacznikami są prace Karola Maleczyńskiego¹⁷, Zygmunta Wojciechowskiego¹⁸ i Karola Buczka¹⁹.

Polska historiografia gospodarcza, idąc za opracowaniami zachodnimi, odróżnia jarmarki od targów. Stanowisko takie zajmują m.in. Henryk Samsonowicz²⁰ i Maria Bogucka²¹. Jarmarki odbywały się corocznie, w wyznaczonym z góry terminie. W okresie nowożytnym na jedną miejscowość często przypadało kilka tradycyjnych dni, kiedy odbywały się jarmarki, których znaczenie było co najmniej międzyregionalne, a najczęściej międzynarodowe, chociaż odgrywały również ważną rolę w handlu lokalnym. Mniejsze znaczenie miały cotygodniowe targi. Pierwsze jarmarki pojawiły się na ziemiach polskich w XIII w. Targi mają głębszą tradycję, sięgającą X w. Jak zauważył Henryk Samsonowicz, rozdzielenie obu instytucji nie było do końca jasne w czasach nowożytnych²².

Gerard Labuda uważał, że na Pomorzu jarmarki i targi wytworzyły się w trzech etapach. Początkowo powstawały w miejscu spotkań osób, np. z przyczyn religijnych (miejsce kultu), politycznych (stolica) itp. Później targi przenoszono na podgrodzia. Od XIII w. zaczęły powstawać targi na miejscach otwartych, a ich funkcjonowanie ustalała władza książęca²³. Książęta wykorzystywali te okazje do ogłaszania swoich decyzji²⁴.

dotyczącą tego tematu; M. Żuławnik, *Płockie targi i jarmarki w XVI–XVII wieku*, „Notatki Płockie” 2001, nr 3, s. 3–9.

¹³ S. Nowina-Sroczyński, *Rola targów w gospodarstwie wiejskim*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Etnograficzna” 1991–1995, nr 30, s. 5–22; Autor zajął się terenem Księstwa Łowickiego.

¹⁴ M. M. Kałduński, *Targi i wystawy międzynarodowe. Studium prawne poprzedzone wstępem historycznym*, Toruń 2002, s. 7–23, 31–50.

¹⁵ Takim przykładem jest praca: J. Baszanowski, *Z dziejów handlu polskiego w XVI–XVIII wieku. Handel wołami*, Gdańsk 1977, s. 177–188.

¹⁶ R. Szczygieł, *Rola handlowa placów miejskich w średnich i małych miastach Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” R. 41, 1993, nr 2, s. 285–291 (tekst przedstawiony na sesji naukowej: „Funkcje i formy placów miejskich w Polsce XVI–XVIII w.”, Warszawa, 7–8 maja 1992 r.).

¹⁷ K. Maleczyński, *Die ältesten Märkte in Polen und ihr Verhältnis zu den Städten vor der Kolonisierung nach dem deutschen Recht*, Breslau 1930.

¹⁸ Z. Wojciechowski, *Najstarsze targi w Polsce. Uwagi krytyczno-polemiczne*, Poznań 1927.

¹⁹ K. Buczek, *Targi i miasta na prawie polskim (okres wczesnośredniowieczny)*, Wrocław 1964, s. 37–68.

²⁰ H. Samsonowicz, *Jarmark*, w: *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*, t. 1, Warszawa 1981, s. 279–280; *idem*, *Targ*, w: *Encyklopedia*, t. 2, Warszawa 1981, s. 380.

²¹ M. Bogucka, *Jarmarki*, s. 15–24.

²² H. Samsonowicz, *Niektóre cechy*, s. 9–10.

²³ G. Labuda, *Targi i miasta książęce*, w: *Historia Pomorza*, t. 1: *Do roku 1466*, red. *idem*, Poznań 1972, s. 506–512.

²⁴ R. Czaja, *Gospodarcze znaczenie*, s. 122.

We wszystkich wymienionych do tej pory pracach traktujących o sieci i kalendarzu jarmarków w Polsce, oprócz tekstu Barbary Grochulskiej²⁵, nie wykorzystano informacji z drukowanych kalendarzy. Autorzy skupili się na przywilejach władców ustanawiających jarmarki w poszczególnych miejscowościach. Rozproszenie i utrata dokumentów powoduje w tym wypadku pewną wrywkowość takich badań. Tymczasem pierwszorzędnym źródłem do ustalenia sieci jarmarczej są kalendarzowe wykazy jarmarków. Pojawiły się one w XVI w., zwykle na końcu wydawnictwa. Chociaż na ich podstawie trudno określić, od kiedy w danej miejscowości organizowano jarmark, to są dowodem na ciągłość ich organizowania przez kolejne dziesięciolecia.

Dla terenów pruskich najważniejszym ośrodkiem wydawania kalendarzy stał się Gdańsk²⁶. W mieście tym systematycznie drukowano almanachy aż do końca XVIII w. Dlatego też wykazy jarmarków z gdańskich kalendarzy są ważnym źródłem do dziejów rozwoju sieci jarmarczej w Prusach.

Do końca XVI w. w Gdańsku redagowaniem prognostyków i kalendarzy zajmowały się co najmniej cztery osoby. Pierwszy gdański prognostyk został wydrukowany na 1577 r. Jego autorem był Wilhelm Misocacus²⁷, astronom i doktor medycyny, który przybył do Gdańska z Niderlandów w 1568 r. Redagował on almanachy do 1595 r. Równoległe z nim drukowane kalendarze sporządzali: Peter Slovacius²⁸, Johann Moller²⁹ oraz Michael Radtzki³⁰. Pierwszy w Gdańsku kalendarzowy spis jarmarków pojawił się w druku Petera Slovaciusa na 1587 r. Zwyczaj ten został przyjęty z zachodnich almanachów. Johann Moller pierwszy wykaz jarmarków opublikował na 1593 r., a Michael Radtzki rok później. Łącznie w XVI w. wydrukowano w Gdańsku osiem spisów takich miejscowości.

We wszystkich kalendarzach gdańskich noszą one tytuł: *Verzeichniss der Jahr-märckt und Messen/ so von den Kaufffleuten gehalten werden*. Były zamieszczane

²⁵ Autorka wykorzystała tylko jeden rocznik kalendarza; B. Grochulska, *Jarmarki*, s. 800.

²⁶ Kalendarze gdańskie zostały przedstawione w: K. Kubik, *Kalendarze gdańskie w XVI–XVII wieku*, „Rocznik Gdański” 1972, t. 32, z. 2, s. 107–155; Z. L. Pszczółkowska, *Kalendarze w dawnym Gdańsku*, „W Kręgu Książki” 1984, t. 1, s. 64–75.

²⁷ Biblioteka Gdańska Polskiej Akademii Nauk (dalej: BG PAN), sygn. Sa 2, 8°: W. Misocacus, *Prognosticum oder Practica auff's Jar [!] nach der Geburt unsers Herrn und Seligmachers Jesu Christi*, R. 1577–1580, 1582, 1584–1592, 1594–1595; Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu, sygn. Pol. 6.II.1786, Pol. 6.II.1568, R. 1582, 1584.

²⁸ Biblioteka Narodowa, sygn. BN.XVI.O.6251, P. Slovacius, *Allmanach Auff das Jahr*, R. 1587; w katalogu Biblioteki Narodowej redaktor kalendarza widnieje jako Piotr Słowacki. W BG PAN egzemplarz tego druku był przechowywany pod sygn. Od 24165, 8° – obecnie zaginiony.

²⁹ BG PAN, sygn. Od 24163, 8°, J. Moller, *Schreibkalennder Auff das Jahr*, R. 1586–1589, 1592–1595, 1597.

³⁰ *Ibidem*, sygn. Od 24169, 8°, M. Radtzki, *Neuer und alter Schreibcalender*, R. 1594, 1596–1597.

po tabelach miesięcznych albo na końcu wydawnictwa. Wykazy jarmarków rozmieszczono w dwóch kolumnach według kolejności alfabetycznej, ale tylko w stosunku do pierwszej litery, dlatego np. Ressenburg znalazł się przed Reden. Kolejne terminy zostały ponumerowane i oddzielone ukośnikami.

Mając do dyspozycji tak długi ciąg informacyjny, postanowiłem podzielić go na trzy części. W niniejszej przedstawiona zostanie sieć jarmarczna dla końca XVI w. i skonfrontowana z ustaleniami dla czasów wcześniejszych. W kolejnych dwóch częściach (dla XVII i XVIII w.) zostanie przedstawiony wzrost liczby takich miejsc w Prusach oraz zmiany następujące w kalendarzu jarmarcznym. Główną częścią jest wykaz jarmarków z wyszczególnionymi terminami. Nazwy miejscowości podano w formie źródłowej oraz współczesnej. Z powodu różnych zapisów terminów zastosowano obecną pisownię niemiecką. Spolszczone nazwy miejscowości ustalono na podstawie wykazu niemieckich nazw sporządzonego przez Władysława Chojnackiego³¹ oraz krótkiego słownika dołączonego do pracy traktującej o podziałach administracyjnych państwa zakonu krzyżackiego³². Wyjątkiem jest tutaj miejscowość określona jako *Fischhau*; według opracowania Mariana Arszyńskiego i Romana Czaj w czasach średniowiecza określano tak Fiszewo, jednak w kalendarzach siedemnastowiecznych nazwa ta uzyskała brzmienie *Fischhausen*, co wskazywałoby na współczesny Primorsk (*Fischhau*).

O tym, jak cenne źródło o jarmarkach stanowią kalendarze, świadczą wyniki uzyskane przez Stanisława Gierszewskiego na podstawie archiwaliów³³. Jak sam autor przyznał, badanie to nastęrcza wielu kłopotów z uwagi na niejednorodną podstawę źródłową³⁴. Dla drugiej połowy XVI w. badaczowi udało się określić 13 miejscowości z 30 terminami jarmarków z terenu województwa pomorskiego³⁵. Dla tego samego okresu, ale dla terytorium Prus Królewskich i Książęcych, gdańskie kalendarze wymieniają 57 miejscowości i 106 terminów. Warto zaznaczyć, że powtarzane co roku informacje o jarmarkach są zapewne wiarygodniejszym źródłem, gdyż jak zauważył Stanisław Gierszewski: „nie zawsze bowiem posiadanie odpowiedniego przywileju było równoznaczne z rozwijaniem tej formy wymiany”³⁶.

Z 57 miejscowości, w których były jarmarki, prawie połowa, bo 23, leżała w ówczesnych Prusach Książęcych. Na terenie Rzeczypospolitej odnotowano w gdań-

³¹ W. Chojnacki, *Słownik polskich nazw miejscowości w b. Prusach Wschodnich i na obszarze b. Wolnego Miasta Gdańska według stanu z 1941 r.*, Poznań 1946.

³² *Słownik nazw miast i innych miejscowości (zamki i inne warownie)*, oprac. M. Arszyński, R. Czaja, w: *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach. Podziały administracyjne i kościelne w XIII–XVI wieku*, red. Z. H. Nowak, Toruń 2000, s. 129–132.

³³ S. Gierszewski, *Struktura*, s. 215, tabela 29.

³⁴ *Ibidem*, s. 118. O trudnościach z ustaleniem terminów na podstawie przywilejów zob.: *ibidem*, s. 118, przypis 44.

³⁵ *Ibidem*, s. 215, tabela 29.

³⁶ *Ibidem*, s. 117.

skich kalendarzach 27 miejscowości, w tym 13 leżących w Prusach Królewskich, 9 na terenie Dominium Warmińskiego, a 5 na ziemiach Korony. Pozostałe siedem miast to: Augsburg, Wrocław, Frankfurt nad Menem, Norymberga, Naumburg, Bytów i Łębork. Oprócz tych dwóch ostatnio wymienionych pozostałe były ważnymi centrami wymiany handlowej w Europie. Do nich należy również zaliczyć wymienione miasta z terenu Korony, a więc: Gniezno, Lublin, Łęczycę, Poznań i Toruń.

Spisy jarmarków z końca XVI w., porównane z tymi, które zestawiał Roman Czaja dla czasów średniowiecznych, dają ciekawe wyniki. Jednymi z pierwszych miejscowości na Pomorzu Gdańskim, które miały udokumentowane prawo urządzania dorocznych jarmarków, był Gdańsk oraz Lubiszewo pod Tczewem³⁷. W późnym średniowieczu w Prusach prawo ustanawiania jarmarków leżało w gestii wielkiego mistrza lub biskupów i kapituł na terytoriach domenialnych³⁸. Jak wskazał Roman Czaja, pierwsze wzmianki o jarmarkach z państwa krzyżackiego pochodzą z drugiej połowy XIV w. Wymienił Ostródę (1356³⁹), Ornetę (1359), Nowe Miasto Elbląg (1381), Kwidzyn (1391), Stare Miasto Królewiec (1394), Główne Miasto Gdańsk (1399), Pieniężno (1399) i Lidzbark Warmiński (1400). Z okresu późniejszego znane są informacje o jarmarkach w Malborku (1401), Tczewie (1411), Nowym Stawie (1411), Lubawie (1412), Dąbrównie (1412), Działdowie (1412), Nidzicy (1412), Bartoszycach (1420), Chojnicach (1420), Świeciu (1429), Łęborku (1429), Grudziądzu (1439), Młodym Mieście Gdańsk (1446) i Olsztynie (1452). W spisie tym zastanawia brak, oprócz Królewca, miejscowości położonych w północnej części ziem zakonu krzyżackiego.

Porównując spis wymienionych tu miejscowości z wykazem 57 miejsc podanych w gdańskich kalendarzach, okazuje się, że 17 z nich w dalszym ciągu organizowało jarmarki w końcu XVI w. Można więc stwierdzić trwałość utworzonej w okresie krzyżackim sieci jarmarcznej, która rozwinęła się w kolejnych dziesięcioleciach. Wśród pięciu niewymienionych miejscowości w kalendarzach z końca XVI w. znalazły się: Lidzbark Warmiński, Dąbrówno, Działdowo, Świecie i Grudziądz. Ich nieobecność tłumaczyć należy niedociągnięciami redaktorów spisów, które skorygowano na początku XVII w.⁴⁰

Kalendarze gdańskie łącznie podają 106 terminów organizowania jarmarków. Średnio dla każdej miejscowości podane są dwie daty. Najwięcej terminów, bo aż po cztery, podano dla miejscowości leżących poza ziemiami pruskimi, tj. dla Wrocławia, Bytowa i Poznania. Ta maksymalna liczba zgadza się z definicją pojęcia

³⁷ T. Lalik, *Regale targowe*, s. 193; J. Fankidejski, *Lubiszewo*, w: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 5, Warszawa 1884, s. 417–419.

³⁸ R. Czaja, *Gospodarcze znaczenie*, s. 122.

³⁹ W nawiasach podaję daty pierwszej wzmianki o jarmarkach za: *ibidem*, s. 122–123. Te same miejscowości i daty są wymienione w innym tekście; *ibidem*, *Jahrmärkte*, s. 320–321; dołączono mapę: s. 327.

⁴⁰ Dokładne dane na ten temat w przygotowywanym tekście poświęconym XVII w.

jarmarku Marii Boguckiej, która określiła, że zjazdy te mogły się odbywać najwyżej czterokrotnie w ciągu roku⁴¹.

Stosowny czas uzależniano od kalendarza w dwojaki sposób. Najbardziej rozpowszechnione było ustalenie dnia w roku, któremu patronował określony święty lub na który przypadało święto. Ze 106 terminów aż 77 podano właśnie w ten sposób. Część jarmarków (26) miała charakter ruchomy, uzależniony od przypadającego terminu Wielkanocy, Wielkiego Postu oraz okresu po Wielkiej Nocy. Trzy terminy odbywania jarmarków wyłamywały się poza wspomniane reguły i związane były z okresem odbywania zjazdów w danym miejscu. Na przykład drugi jarmark olsztyński odbywał się w trzecią niedzielę adwentu, jarmark w Reszlu – cztery tygodnie po elbląskim, do Radzyna zaś kupcy zjeżdżali się w niedzielę po jarmarku w Reszlu. Takie rozwiązanie jest całkowicie zrozumiałe ze względów ekonomicznych. Jeśli te jarmarki odbywałyby się równocześnie każdy z kupców wolałby wystawić swoje towary w Elblągu niż w małym mieście na Warmii. Tymczasem władze Reszla i Radzyna mogły liczyć, że handlarze z odleglejszych regionów po jarmarku elbląskim pozostaną dłużej i zagoszczą w ich miastach.

Na podstawie wykazów jarmarków można częściowo ustalić całoroczny kalendarz jarmarków w Prusach Królewskich i Książęcych. Dzieląc terminy na poszczególne miesiące, można stworzyć statystykę dla każdego miesiąca. Jako że w okresie wiosennym ustalano jarmarki w zależności od przypadających świąt Wielkanocy, dokładne daty jarmarków można ustalić tylko dla okresu letnio-jesiennego. Wtedy najwięcej spotkań kupców odbywało się w październiku. Aż osiem razy wiązano datę jarmarku z 16 października, tj. dniem św. Gawła. Osiem razy zjazdy handlowe zorganizowano we wrześniu, a cztery w listopadzie. Warto zauważyć, że w sierpniu, w czasie trwania gdańskiego jarmarku dominikańskiego, w Prusach urządzały swoje zjazdy kupieckie tylko dwie odległe od Gdańska miejscowości: Ełk – 15 sierpnia, i Lubawa – w niedzielę po 24 sierpnia. Inne pruskie miasta nie chciały konkurować z największym miastem regionu. Podobnie było z drugim gdańskim jarmarkiem, przypadającym 11 listopada. Tylko miejscowość Sławskoje (Creutzburg) na tydzień przed dniem św. Marcina urządzała jarmark. Następne odbywały się dopiero pod koniec listopada w Pasłęku i Ełku.

Dla okresu wiosennego można podać tylko umiejscowienie chronologiczne w odniesieniu do Wielkanocy. Święto to może przypadać najwcześniej 22 marca, a najpóźniej 25 kwietnia. Jak już napisano, 26 terminów z kalendarzy gdańskich uzależniono od największej chrześcijańskiej uroczystości, a z tego 16 w Prusach. W czasie Wielkiego Postu, który mógł się rozpoczynać najwcześniej 4 lutego, odbywało się pięć jarmarków. W pierwszą niedzielę Wielkiego Postu kupcy sprzedawali swoje towary w Tczewie i Lęborku, tydzień później w Pucku i Bytowie. Czwarta niedziela

⁴¹ M. Bogucka, *Jarmarki*, s. 15.

Wielkiego Postu była czasem zjazdu handlowego w Kwidzynie. Aż trzy odbywały się w Niedzielę Palmową: w Elku, Gniewie i Nowym Mieście Lubawskim.

W Prusach najwcześniej po Wielkanocy odbywał się jarmark w Pasłęku, a 35 dni po tym święcie – w Górowie Iławeckim. W święto Wniebowstąpienia Pańskiego kupcy ściągali do Torunia. Trzy kolejne zjazdy przypadły na niedzielę przed Zesłaniem Ducha Świętego, czyli 42 dni po Wielkanocy. Handlowano wtedy w Dobrym Mieście, Tylży (Tils) i Barczewie. W następną niedzielę jarmark odbywał się w Bartoszczech. Trzy kolejne odbywały się w niedzielę po uroczystości Świętej Trójcy: w Olsztynie, Braniewie i Królewcu. W okresie po Wielkanocy urządzano również jarmarki w Elblągu, Malborku oraz Reszlu. W czerwcu handlowano w Chojnicach, Pucku, Brodnicy i Ornecie.

Roman Czaja dla terenu średniowiecznego państwa krzyżackiego podzielił zjazdy kupieckie na wiosenne, letnie i jesienne, z uwagą, że najczęściej z nich odbywało się latem i jesienią⁴². Wymienił 14 terminów. Tylko jarmarki gdańskie i malborskie pod koniec XVI w. odbywały się w dalszym ciągu w ten sam dzień roku. W przypadku Olsztyna nastąpiło niewielkie przeniesienie terminu z niedzieli po Zesłaniu Ducha Świętego na niedzielę po Świętej Trójcy. Podobna była sytuacja w Tczewie (wcześniej 27–29 września, pod koniec XVI w. – niedziela po 14 września), Nowym Stawie (analogicznie z 27–29 września na 16 października) i Bartoszczech (z 24 października na niedzielę po 16 października). W wykazach jarmarków z gdańskich kalendarzy zupełnie inne daty stoją przy miejscowościach: Ostróda, Nidzica, Lubawa i Kwidzyn. Jak wskazał Roman Czaja, w średniowieczu nie urządzano zjazdów kupieckich w okresie zimowym. Sytuacja ta musiała się zmienić w XVI w., kiedy to handlowano np. 6 stycznia w Toruniu oraz w trzecią niedzielę adwentu w Olsztynie.

Uważne przestudiowanie dat jarmarków skłania do postawienia tezy, że zabiegano o sprowadzenie na nie jak najliczniejszej grupy kupców, dlatego też mniejsze miasta nie organizowały zjazdów podczas trwania ponadregionalnych jarmarków. Dla okresu krzyżackiego Roman Czaja wymienił takie trzy duże jarmarki, które odbywały się w Gdańsku, Malborku i Królewcu. We wczesnym okresie czasów nowożytnych miasta te, oprócz Gdańska, częściowo straciły status miejsca dużej wymiany towarowej, właśnie na jego rzecz. Spowodowane to było m.in. zmianą podziałów terytorialnych po 1466 r. Podczas trwania jarmarków nie urządzano podobnych w mniejszych miastach. Malborskie, królewieckie oraz toruńskie i elbląskie zjazdy w końcu XVI w. nie miały wypracowanej takiej pozycji jak gdańskie jarmarki. Z powodzeniem jednak konkurowały o dogodne terminy z innymi, mniejszymi miastami pruskimi. Niemniej jednak starano się nie urządzać równocześnie jarmarków w położonych blisko siebie miejscowościach.

⁴² R. Czaja, *Gospodarcze znaczenie*, s. 125.

Jarmarki organizowano głównie wiosną oraz jesienią. Zależność ta jest zgodna z pozostałymi ziemiami polskimi. Jednocześnie też w wielu miejscowościach organizowano zjazdy kupieckie w dni odpustowe. Działo się tak np. w Bytowie (kościół św. Katarzyny), Lubiszewie pod Tczewem (kościół św. Trójcy), Pucku (kościół św. Piotra i Pawła) i innych miejscowościach⁴³.

Określając znaczenia jarmarków, należy pamiętać, że na terenie Prus Królewskich gospodarstwa były – silniej niż gdzie indziej w Rzeczypospolitej – związane z rynkiem lokalnym⁴⁴.

Jeśli chodzi o terminy, warto jeszcze odnotować, na który dzień tygodnia przypadały lub rozpoczynały się jarmarki. Związane z dniem świętego patrona, wypadały w różne dni tygodnia. Jednak w większości przypadków były to niedziele. Jarmarki poniedziałkowe odbywały się w Sławskoje (Creutzburg), Pastępu i Korniewie (Zinten), a sobotnie w Sławskoje (Creutzburg) i Tylży (Tils). Nieco odmiennie przedstawiała się sytuacja z największymi centrami jarmarków. Na przykład we Wrocławiu i Frankfurcie nad Menem zjazdy kupiectwa przypadały na środę popielcową.

Gdańskie wykazy jarmarków (zob. aneksy) z pewnością nie podają wszystkich okolicznych jarmarków, dane te należałoby zestawić z informacjami pochodzącymi z innych rodzajów źródeł. Z przedstawionych wniosków wynika jednak, że kalendarzowe wykazy mogą stanowić jedno z głównych źródeł dotyczących miejsc i terminów odbywania się jarmarków.

⁴³ Fakt powiązania ze sobą jarmarków i lokalnych świąt kościelnych przedstawił J. Maroszek, *Targowiska wiejskie w Koronie*, s. 63–108, 200–203, tabela 7.

⁴⁴ W. Odyniec, *O ściślejsze zespolenie z Rzeczpospolitą (1466–1569)*, w: *Dzieje Pomorza Nadwiślańskiego od VII wieku do 1945 roku*, red. S. Mielczarski, Gdańsk 1978, s. 105.

A N E K S Y

1. WYKAZ JARMARKÓW Z GDAŃSKICH KALENDARZY
DO KOŃCA XVI WIEKU

Nazwa miejscowości		Termin jarmarku	
w oryginale	współczesna	w oryginale	tłumaczenie
1	2	3	4
<i>Allenstein</i>	Olsztyn	<i>1. Sontag nach Trinitatis</i> ⁴⁹	1. niedziela po Świętej Trójcy [63 dzień po Wielkanocy]
		<i>2. dritten Sontag des Advents</i>	2. trzecia niedziela adwentu
<i>Augsburg</i>	Augsburg	<i>1. S. Ulrichs Tag</i>	1. św. Udalryka [4 lipca]
		<i>2. Michaelis</i> ⁵⁰	2. św. Michała [29 września]
<i>Barten</i>	Barciany	<i>1. Sontag nach Marie geburt</i>	1. niedziela po Narodzenia Najświętszej Maryi Panny [po 8 września]
<i>Bartstein</i>	Bartoszyce	<i>1. Sontag nach Pfingsten</i>	1. Zesłanie Ducha Świętego [49 dzień po Wielkanocy]
		<i>2. Sontag nach Galli</i>	2. niedziela po św. Gawle [po 16 października]
<i>Bisschoffstein</i>	Bisztynek	<i>1. Sontag nach Galli</i>	1. niedziela po św. Gawle [po 16 października]
<i>Braunßberg</i>	Braniewo	<i>1. Sontag nach Trinitatis</i>	1. niedziela po Trójcy Świętej [63 dzień po Wielkanocy]
		<i>2. Francisci</i>	2. św. Franciszka [4 października]

⁴⁹ Według kalendarza P. Slovaciusa jarmark odbywał się w niedzielę Świętej Trójcy [56 dzień po Wielkanocy].

⁵⁰ W kalendarzu P. Slovaciusa brak tej miejscowości.

1	2	3	4
<i>Breßlaw</i>	Wrocław	<i>1. zu Mitfasten</i>	1. środa popielcowa
		<i>2. Johannis Baptiste</i>	2. św. Jana [24 czerwca]
		<i>3. Crucis</i>	3. Święto Podwyższenia Krzyża Świętego [14 września]
		<i>4. Elisabeth</i>	4. św. Elżbiety [19 listopada]
<i>Bütaw</i>	Bytów	<i>1. Reminiscere</i>	1. druga niedziela Wielkiego Postu
		<i>2. Sontag vor Johannis</i>	2. niedziela przed św. Janem [przed 24 czerwca]
		<i>3. Sontag nach Marie geburt</i>	3. niedziela po Narodzeniu Najświętszej Maryi Panny [po 8 września]
		<i>4. Catharina</i>	4. św. Katarzyny [25 listopada]
<i>Conitz</i>	Chojnice	<i>1. Johannis Baptiste</i>	1. św. Jana [24 czerwca]
		<i>2. Simonis Jude</i>	2. św. Szymona Judy [28 października]
<i>Creutzburg</i>	Sławskoje	<i>1. Sontag nach Trium Regum</i>	1. niedziela po Trzech Królach [po 6 stycznia]
		<i>2. Montag nach Marie heimsichung</i>	2. poniedziałek po Święcie Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny [po 2 lipca]
		<i>3. Sonnabend vor Martini.</i>	3. sobota przed św. Marcinem [przed 11 listopada]
<i>Dantzick</i>	Gdańsk	<i>1. 5. Augusti</i>	1. 5 sierpnia
		<i>2. Martini</i>	2. św. Marcina [11 listopada]

1	2	3	4
<i>Dirschaw</i>	Tczew	<i>1. Sontag nach Crucis</i>	1. niedziela po Święcie Podwyższenia Krzyża Świętego [po 14 września]
		<i>2. Invocavit</i> ⁵¹	2. pierwsza niedziela Wielkiego Postu
<i>Domnaw</i>	Domnowo	<i>1. Sontag vor Margaretha</i>	1. niedziela przed św. Małgorzatą [przed 22 lipca]
<i>Elbing</i>	Elbląg	<i>1. Sontag nach Philippi Jacobi</i>	1. niedziela po św. Filipie i Jakubie [1 maja]
		<i>2. Simon Jude</i>	2. św. Szymona Judy [28 października]
<i>Fischhau</i>	Primorsk ⁵²	<i>1. tage Francisci</i>	1. św. Franciszka [4 października]
<i>Franckfurdt</i>	Frankfurt nad Menem ⁵³	<i>1. zu Mitfasten</i>	1. środa popielcowa
		<i>2. 14. tage nach Bartholomei</i> ⁵⁴	2. 14 dni po św. Bartłomieju [po 24 sierpnia]
<i>Friedland</i>	Prawdinsk (Frydląd)	<i>1. dritten Sontag nach Marie geburt</i>	1. trzecia niedziela po Narodzeniu Najświętszej Maryi Panny [po 8 września]
<i>Gnisen</i>	Gniezno	<i>1. Georgij</i>	1. św. Grzegorza [12 marca]
		<i>2. Bartholomei</i>	2. św. Bartłomieja [24 sierpnia]

⁵¹ W kalendarzu J. Mollera data ta funkcjonuje tylko w rocznikach na 1593 i 1594 r., w kalendarzach zaś P. Slovaciusa i M. Radzkiego pojawia się we wszystkich egzemplarzach wydrukowanych do końca XVI w.

⁵² *Słownik nazw miast*, s. 131; miejscowością Fischau miałyby być Fiszewo, jednakże w gdańskich kalendarzach z XVII w. nazwa ta została przemianowana na Fischhausen, czyli Primorsk.

⁵³ Na podstawie terminów z później wydanych kalendarzy gdańskich ustalono, że chodzi o Frankfurt nad Menem, a nie Frankfurt nad Odrą.

⁵⁴ W kalendarzu P. Slovaciusa brak tej miejscowości.

1	2	3	4
<i>Gutstadt</i>	Dobre Miasto	<i>1. Sonntag vor Pfingsten</i>	1. niedziela przed Zesłaniem Ducha Świętego [42 dni po Wielkanocy]
		<i>2. Sonntag vor Galli</i> ⁵⁵	2. niedziela przed św. Gawłem [przed 16 października]
		<i>3. Sonntag nach Galli</i> ⁵⁶ .	3. niedziela po św. Gawle [po 16 października]
<i>Heiligenbeil</i>	Mamonowo (Świętomiejsce)	<i>1. Sonntag vor Galli</i>	1. niedziela przed św. Gawłem [niedziela przed 16 października]
<i>Hohenstein</i>	Olsztynek	<i>1. Sonntag nach Petri Pauli</i>	1. niedziela po św. Piotrze i Pawle [niedziela po 29 czerwca]
<i>Holland</i>	Pasłęk	<i>1. Montag nach Quasimodo</i>	1. poniedziałek po „Quasimodo” [8 dzień po Wielkanocy]
		<i>2. Sonntag vor Michaelis</i>	2. niedziela przed św. Michałem [niedziela przed 29 września]
		<i>3. Sonntag nach Catharine</i>	3. niedziela po św. Katarzynie [niedziela po 25 listopada]
<i>Königsperg</i>	Kaliningrad (Królewiec)	<i>1. Sonntag nach Trinitatis</i>	1. niedziela po Świętej Trójcy [63 dni po Wielkanocy]
<i>Lantzburg</i>	Górowo Iławeckie	<i>1. 14 tag vor Pfingsten</i>	1. 14 dni przed Zesłaniem Ducha Świętego [35 dni po Wielkanocy]
		<i>2. Sonntag nach Galli</i>	2. niedziela po św. Gawle [po 16 października]

⁵⁵ W kalendarzu J. Mollera termin ten pojawia się w rocznikach na 1593 i 1595 r., w kalendarzach zaś P. Slovaciusa i M. Radzkiego termin ten stale jest obecny.

⁵⁶ Termin ten pojawia się w kalendarzu J. Mollera na 1597 r.

cd. aneksu 1

1	2	3	4
<i>Lauenburg</i>	Lębork	<i>1. Invocavit</i>	1. pierwsza niedziela Wielkiego Postu
		<i>2. Jacobi</i>	2. św. Jakuba [25 lipca]
<i>Löbaw</i>	Lubawa	<i>1. Sontag nach Bartholomei</i>	1. niedziela po św. Bartłomieju [24 sierpnia]
		<i>2. vierten Sontag nach Trium Regum⁵⁷</i>	2. czwarta niedziela po Trzech Królach [po 6 stycznia]
<i>Löbschaw</i>	Lubiszewo Tczewskie	<i>1. Trinitatis</i>	1. Św. Trójcy [56 dni po Wielkanocy]
<i>Luntschitz</i>	Łęczyca	<i>1. siebenden Sontag nach Trinitatis</i>	1. siódma niedziela po Świętej Trójcy [105 dni po Wielkanocy]
		<i>2. Nicolai.</i>	2. św. Mikołaja [6 grudnia]
<i>Lüblin</i>	Lublin	<i>1. Liechtmeß</i>	1. Matki Boskiej Gromnicznej [2 lutego]
		<i>2. Pfingsten</i>	2. Zesłanie Ducha Świętego [49 dzień po Wielkanocy]
		<i>3. Simonis Jude</i>	3. św. Szymona Judy [28 października]
<i>Lyck</i>	Ełk	<i>1. Sontag Judica</i>	1. niedziela przed Wielkanocą
		<i>2. Marie himmelfart</i>	2. Wniebowzięcie Najświętszej Maryi Panny [15 sierpnia]
		<i>3. Andree</i>	3. św. Andrzeja [30 listopada]
<i>Marienburg</i>	Malbork	<i>1. Philippi Jacobi⁵⁸</i>	1. św. Filipa i Jakuba [1 maja]

⁵⁷ W kalendarzu P. Slovaciusa pojawiają się terminy: *Sontag vor Marie Geburt* – niedziela przed Narodzeniem Najświętszej Maryi Panny [przed 8 września]; *Sontag vor Pauli Bekerung* – niedziela po Nawróceniu św. Pawła [po 25 stycznia].

⁵⁸ W kalendarzu P. Slovaciusa podano: *1 May*.

1	2	3	4
<i>Marienwerder</i>	Kwidzyn	<i>1. Letare</i>	1. czwarta niedziela Wielkiego Postu
		<i>2. dritten Sonntag nach Pfingsten</i>	2. trzecia niedziela po Zesłaniu Ducha Świętego [70 dni po Wielkanocy]
<i>Meelsack</i>	Pieniężno	<i>1. Sonntag nach Petri Pauli</i>	1. niedziela po św. Piotrze i Pawle [po 29 czerwca]
		<i>2. dritten Sonntag nach Galli</i>	2. trzecia niedziela po św. Gawle [po 16 października]
<i>Meue</i>	Gniew	<i>1. Judica</i>	1. niedziela przed Wielkanocą
		<i>2. Sonntag vor Margaretha</i>	2. niedziela przed św. Małgorzatą [przed 22 lipca]
<i>Morungen</i>	Morąg	<i>1. Sonntag vor Liechtmeß</i>	1. niedziela przed Matką Boską Gromniczną [przed 2 lutego]
		<i>2. Sonntag nach Simonis Jude</i>	2. niedziela po św. Szymonie Judzie [po 28 października]
<i>Naumburg</i>	Naumburg	<i>1. tag Petri Pauli</i> ⁵⁹	1. św. Piotra i Pawła [29 czerwca]
<i>Neidenburg</i>	Nidzica	<i>1. Sonntag nach Trium Regum</i>	1. pierwsza niedziela po Trzech Królach [po 6 stycznia]
<i>Newmarck</i>	Nowe Miasto Lubawskie	<i>1. Judica</i>	1. niedziela przed Wielkanocą
<i>Newteich</i>	Nowy Staw	<i>1. Galli</i>	1. św. Gawła [16 października]
<i>Nürnberg</i>	Norymberga	<i>1. Freytag nach Ostern</i> ⁶⁰	1. piątek po Wielkanocy
<i>Osterrode</i>	Ostróda	<i>1. Sonntag nach Simonis Jude</i>	1. niedziela po św. Szymonie Juda [po 28 października]

⁵⁹ W kalendarzu P. Slovaciusa miejscowość ta nie jest wymieniona.⁶⁰ W kalendarzu P. Slovaciusa miejscowość ta nie jest wymieniona.

1	2	3	4
<i>Passenheim</i>	Pasym	<i>1. Sonntag nach Marie geburt</i>	1. niedziela po Narodzeniu Najświętszej Maryi Panny [po 8 września]
<i>Pautzigk</i>	Puck	<i>1. Sonntag nach Invocavit</i> ⁶¹	1. niedziela po pierwszej niedzieli Wielkiego Postu
		<i>2. tag Petri Pauli</i>	2. św. Piotra i Pawła [29 czerwca]
		<i>3. Ursula</i> ⁶²	3. św. Urszuli [21 października]
<i>Posen</i>	Poznań	<i>1. Sonntag Invocavit</i>	1. pierwsza niedziela Wielkiego Postu
		<i>2. Johannis Baptiste</i>	2. św. Jana [24 czerwca]
		<i>3. Michaelis</i>	3. św. Michała [29 września]
		<i>4. eine Rechenschaft auff Lucie</i>	4. św. Łucji [13 grudnia]
<i>Rastenburg</i>	Kętrzyn	<i>1. Sonntag nach Marie geburt</i>	1. niedziela po Narodzeniu Najświętszej Maryi Panny [po 8 września]
<i>Reden</i>	Radzyń Chełmiński	<i>1. Sonntag nach dem Reflischen</i>	1. niedziela po jarmarku w Reszlu
<i>Resenburg</i>	Prabuty	<i>1. Sonntag nach Trium Regum</i>	1. niedziela po Trzech Królach [po 6 stycznia]
		<i>2. Jacobi</i>	2. św. Jakuba [25 lipca]
<i>Ressel</i>	Reszel	<i>1. vier wochen nach dem Elbingschen</i>	1. cztery tygodnie po jarmarku w Elblągu [po 1 maja]
		<i>2. dritten Sonntag nach Marie geburt</i>	2. trzecia niedziela po Narodzeniu Najświętszej Maryi Panny [po 8 września]

⁶¹ W kalendarzu M. Radtzkiego podano: *ersten Montag nach Invocavit* – poniedziałek po pierwszej niedzieli Wielkiego Postu.

⁶² W kalendarzu P. Slovaciusa miejscowość ta nie jest wymieniona, w kalendarzach J. Molle-
ra pojawia się w rocznikach na 1595 i 1597 r., w kalendarzach M. Radtzkiego pojawia się
w rocznikach na 1596 i 1597 r.

1	2	3	4
<i>Schippenbeil</i>	Sępólno	1. <i>Sontag nach Petri Pauli</i>	1. niedziela po św. Piotrze i Pawle [po 29 czerwca]
		2. <i>Francisci</i>	2. św. Franciszka [4 października]
<i>Seeburg</i>	Jeziorany	1. <i>Simonis Jude</i>	1. św. Szymona Judy [28 października]
		2. <i>dritten Sontag nach Trium Regum</i>	2. trzecia niedziela po Trzech Królach [po 6 stycznia]
<i>Straßburg</i>	Brodnica	1. <i>tag Johannis Baptiste</i> ⁶³	1. św. Jana [24 czerwca]
<i>Thorn</i>	Toruń	1. <i>Trium Regum</i>	1. Trzech Króli [6 stycznia]
		2. <i>Himmelfart</i>	2. Wniebowstąpienie Pańskie [40 dni po Wielkanocy]
		3. <i>Simonis Jude</i>	3. św. Szymona Judy [28 października]
<i>Tils</i>	Sowieck (Tylża)	1. <i>Sontag vor Pffingsten</i>	1. niedziela przed Zesłaniem Ducha Świętego [42 dni po Wielkanocy]
		2. <i>Sonnabend vor Michaelis</i>	2. sobota przed św. Michałem [przed 29 września]
<i>Wartenburg</i>	Barczewo	1. <i>Sontag nach Galli</i>	1. niedziela po św. Gawle [po 16 października]
		2. <i>Sontag vor Pffingstein</i> ⁶⁴	2. niedziela przed Zesłaniem Ducha Świętego [42 dni po Wielkanocy]
<i>Welaw</i>	Znamieski (Welawa)	1. <i>Sontag vor Jacobi</i>	1. niedziela przed św. Jakubem [przed 25 lipca]

⁶³ W kalendarzu P. Slovaciusa miejscowość ta nie jest wymieniona.

⁶⁴ W kalendarzu P. Slovaciusa podano: *am tage Francisci* – dzień św. Franciszka [4 października]; *Sontag nach Trium Regum* – niedziela po Trzech Królach [po 6 stycznia].

cd. aneksu 1

1	2	3	4
<i>Wormit</i>	Orneta	<i>1. Sontag nach Johannis Baptiste</i>	1. niedziela po św. Janie [po 24 czerwca]
		<i>2. Sontag nach Galli</i>	2. niedziela po św. Gawle [po 16 października]
<i>Zinten</i>	Korniewo (Cynty)	<i>1. Montag vor Jacobi</i>	1. poniedziałek przed św. Jakubem [przed 25 lipca]
		<i>2. Sontag vor Galli.</i>	2. niedziela przed św. Gawłem [przed 16 października]

Źródła: P. Slovacius, *Allmanach Auff das Jahr*; J. Moller, *Schreibkalennder Auff das Jahr*; M. Radtzi, *Neuer und alter Schreibcalender*.

2. TERMINY JARMARKÓW W PRUSACH KRÓLEWSKICH I KSIĄŻĘCYCH
WEDŁUG INFORMACJI Z KALENDARZY GDAŃSKICH DO KOŃCA
XVI WIEKU – JARMARKI W ŚWIĘTA STAŁE

Miesiąc	Dzień	Nazwa święta	Miejsce jarmarków		Razem w miesiącu		Ogółem
			Prusy Królewskie	Prusy Książęce	Prusy Królewskie	Prusy Książęce	
1	2	3	4	5	6	7	8
Styczeń	6	Trzech Króli	Toruń	–	1	0	1
Luty	–	–	–	–	0	0	0
Marzec	–	–	–	–	0	0	0
Kwiecień	–	–	–	–	0	0	0
Maj	1	św. Filipa i Jakuba	Malbork	–	1	0	1
Czerwiec	24	św. Jana	Chojnice, Brodnica	–	2	0	2
	29	św. Piotra i Pawła	Puck	–	1	0	1
Lipiec	25	św. Jakuba	–	Prabuty	0	1	1

cd. aneksu 2

1	2	3	4	5	6	7	8
Sierpień	5	św. Dominika	Gdańsk	–	1	0	1
	15	Wniebowzięcie Najświętszej Maryi Panny	–	Elk	0	1	1
Wrzesień	–	–	–	–	0	0	0
Październik	4	św. Franciszka	Braniewo	Sępole, Primorsk	1	2	3
	16	św. Gawła	Nowy Staw	–	1	0	1
	21	św. Urszuli	Puck	–	1	0	1
	28	św. Szymona Judy	Chojnice, Elbląg, Jeziorany, Toruń	–	4	0	4
Listopad	11	św. Marcina	Gdańsk	–	1	0	1
	30	św. Andrzeja	–	Elk	0	1	1
Grudzień	–	–	–	–	0	0	0

Źródła: Jak w aneksie 1.

3. TERMINY JARMARKÓW W PRUSACH KRÓLEWSKICH I KSIĄŻĘCYCH
WEDŁUG INFORMACJI Z KALENDARZY GDAŃSKICH DO KOŃCA
XVI WIEKU – JARMARKI W ŚWIĘTA RUCHOME

Termin	Nazwa święta	Miejsca jarmarków		Liczba jarmarków		
		Prusy Królewskie	Prusy Książęce	Prusy Królewskie	Prusy Książęce	
1	2	3	4	5	6	
7–13 stycznia	niedziela po Trzech Królach	–	Sławskoje, Nidzica, Prabuty	0	3	
21–27 stycznia	trzecia niedziela po Trzech Królach	Jeziorany	–	1	0	
26 stycznia – 1 lutego	niedziela przed Matką Boską Gromniczną	–	Morağ	0	1	
28 stycznia – 3 lutego	czwarta niedziela po Trzech Królach	Lubawa	–	1	0	
9 lutego – 14 marca	Wielki Post	pierwsza niedziela	Tczew	–	1	0
16 lutego – 21 marca		druga niedziela	Puck	–	1	0
2 marca – 4 kwietnia		czwarta nie- dziela	Kwidzyn	–	1	0
15 marca – 18 kwietnia		ostatnia niedziela	Ełk, Gniew, Nowe Miasto Lubawskie	–	3	0
30 marca – 2 maja	poniedziałek po „Quasimodo”	–	Pasłek	0	1	
28 kwietnia – 30 maja	14 dni przed Zesłaniem Ducha Świętego	–	Górowo Iławeckie	0	1	
31 kwietnia – 3 czerwca	Wniebowstąpienie Pańskie	Toruń	–	1	0	
2 – 7 maja	niedziela po św. Filipie i Jakubie	Elbląg	–	1	0	

1	2	3	4	5	6
3 maja – 6 czerwca	niedziela przed Zesłaniem Ducha Św.	Barczewo, Dobre Miasto	Sowieck	2	1
10 maja – 13 czerwca	Zesłanie Ducha Świętego	Bartoszyce	–	1	0
17 maja – 20 czerwca	Trójcy Świętej	Lubiszewo Tczewskie	–	1	0
24 maja – 27 czerwca	niedziela po Trójcy Świętej	Braniewo, Olsztyn	Królewiec	2	1
1 czerwca – 4 lipca	Trzecia niedziela po Zesłaniu Ducha Świętego	–	Kwidzyn	0	1
25–30 czerwca	niedziela po św. Janie	Orneta	–	1	0
30 czerwca – 6 lipca	niedziela po św. Piotrze i Pawle	Pieniężno	Olsztynek, Sępól	1	2
3 lipca – 9 lipca	poniedziałek po Nawiedzeniu Najświętszej Marii Panny	–	Sławskoje	0	1
15 lipca – 21 lipca	niedziela przed św. Małgorzatą	Gniew	Domnowo	1	1
18–24 lipca	niedziela przed św. Jakubem	–	Znamiensk	0	1
26 lipca – 1 sierpnia	poniedziałek przed św. Jakubem	–	Korniewo	0	1
25–31 sierpnia	niedziela po św. Bartłomieju	Lubawa	–	1	0
9–15 września	niedziela po Narodzeniu Najświętszej Maryi Panny	–	Pasym, Kętrzyn, Barciany	0	3
15–21 września	niedziela po Podwyższeniu Krzyża Świętego	Tczew	–	1	0

cd. aneksu 3

1	2	3	4	5	6
22–28 września	sobota przed św. Michałem	–	Sowieck	0	1
22–28 września	niedziela przed św. Michałem	–	Pasłęk	0	1
23–29 września	trzecia niedziela po Narodzeniu Najświętszej Maryi Panny	Reszel,	Prawdinsk	1	1
9–15 października	niedziela przed św. Gawłem	Dobre Miasto	Korniewo, Mamonowo	1	2
17–23 października	niedziela po św. Gawle	Barczewo, Bartoszyce, Górowo Iławeckie, Orneta	–	4	0
29 października – 4 listopada	niedziela po św. Szymonie Judzie	–	Ostróda, Morąg	0	2
31 października – 6 listopada	trzecia niedziela po św. Gawle	Pieniężno	–	1	0
4–10 listopada	sobota przed św. Marcinem	–	Sławskoje	0	1
26 listopada – 1 grudnia	niedziela po św. Katarzynie	–	Pasłęk	0	1
10–16 grudnia	trzecia niedziela adwentu	Olsztyn	–	1	0

Źródła: Jak w aneksie 1.

PIOTR PALUCHOWSKI

TIME AND LOCATION OF THE FAIRS IN THE ROYAL
AND DUCAL PRUSSIA IN THE LATE 16TH CENTURY ON THE BASIS
OF GDANSK CALENDARS

SUMMARY

Despite the fact that there are plenty of studies on fairs in the Polish-Lithuanian Commonwealth historians have so far only scarcely taken advantage of the registers of the fairs that were published in printed calendars. Referring to such publications from the late 16th century the author of this essay presents the network of the fairs at that time. He focuses mostly on the territories of the Royal and Ducal Prussia establishing the geographical location of 106 fairs. The main seasons when the fairs were held were spring and autumn. Apart from this he discusses the yearly timetables of the fairs in Prussia while comparing their times and locations with earlier data relating to medieval fairs.